

Opponensi vélemény Nguyen Luu Lan Anh „Az identitás és az akkulturáció /szociál/pszichológiai aspektusai” c. akadémiai doktori értekezéséről

A különböző kultúrák egymásra hatása, a kulturális tapasztalatok személyes feldolgozása, a sokszor térben és időben egyszerre jelenlévő, mégis különböző kulturális elvárásoknak való megfelelés kihívása régtől fogva való, de talán ma soha nem volt mértékben aktuális emberi tapasztalat. Vizsgálata éppoly releváns többek között a fővárosba vidékről beköltöző iskolázatlan roma szülők és általuk már taníttatni kívánt gyermekeik esetében, mint a top 10 egyetem sorába tartozó brit egyetemen diplomát szerző magyar diákok esetében.

Nguyen Luu Lan Anh akadémiai doktori értekezése ezt a tapasztalatot elemzi empirikusan, gazdag szakirodalmi háttérrel, sok szempontot figyelembe véve, változatos módszertant és fejlett statisztikai elemzéseket alkalmazva. Kutatásai fókuszában egyrészt a hosszan tartó nemzeti kisebbségi létet megtapasztalás pszichológiai sajátosságai, másrészt a nemzetközi diák státusszal járó pszichológiai sajátosságok vannak. A vizsgált két jelenségvilágban az identitásszerveződést és a kulturális adaptációs folyamatot érintő közös pontokon kívül hasonlóság még, hogy a figyelem középpontjában a tanulók, diákok vannak, illetve a hozzájuk köthető fontos szereplők, az ő szüleik, tanáraik. Az identitás-releváns pszichológiai jelenségek tanulmányozására a serdülők, ifjak, fiatal felnőttek csoportjának választása kiváló döntés, tekintettel arra, hogy az identitás kivívása ennek az életkori csoportnak kitüntetett életfeladata.

A disszertációban hat vizsgálat kerül bemutatásra: Az elsőben, ami egy kérdőíves vizsgálat volt, a magyar többséghez tartozó, illetve különböző nemzeti kisebbségekhez tartozó serdülők identitáskonstrukciói voltak a középpontban. Másodikként vietnámi középiskolásokkal és szüleikkel végzett interjúk alapján kapunk betekintést a vietnámi kisebbséghez tartozók identitáskonstrukcióiba és akkulturációs stratégiáiba. A harmadik vizsgálat roma tanodás diákokkal és szüleikkel készített interjúk tapasztalatait osztja meg, a negyedik pedig egy kérdőíves vizsgálat pedagógusok és pedagógusjelöltek nemzeti érzelmeiről, kulturális attitűdjeiről és csoportközi viselkedéséről. Ötödik nagy egységként a nemzetközi diákokkal végzett interjúk – nagy témák szerint bontott – tanulságai jelennek meg, hatodikként pedig egy nemzetközi diákokkal végzett kérdőíves vizsgálat eredményei.

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a kutatás milyen jelentős mértékben támaszkodott kvalitatív, interjúkból származó adatokra. Ez a dolgozat különleges ismertető jegye, mely a szerteágazó felismeréseket tapintható tartalommal tölti meg, azokat hitelesítve. Az interjúk adatgyűjtés hozta tartalmak megosztása, mint jellegzetes szociális konstrukcionista megoldás ragyogóan illeszkedik az identitáskonstrukció kutatási tárgyához. A kutatási folyamat narratív mederbe terelését az első vizsgálat egyik markáns üzenete hasznosan támogatja: Arra az eredményre gondolok, mely szerint a mintába kerülő sokféle nemzetiségű serdülő az identitással kapcsolatban – itt a magyarságra vonatkoztatva, mivel a vizsgálat a nemzeti identitásra vonatkozott – teljesen egyetértett abban a tekintetben, hogy mindenki az, aminek

érzi magát. A 14-18 évesek messzemenően *személyes* voksa az identitásformálódásról teljes harmóniában áll a nemzeti identitásról szóló legújabb tudományos nézetekkel (mely szerint az „állam”-nemzet, illetve „kultúr”-nemzet dichotómia átgondolandó. És harmóniában áll az akkulturációs stratégiákkal kapcsolatos legújabb véleményekkel is, mely szerint a „saját csoport”, illetve „másik csoport” dichotómiát újra kell értékelni a társadalmi töredezettség és individualizálódás miatt, és érdemes „a maga módján való” (individuális) akkulturációs stratégiáról is beszélni.

A dolgozat szakirodalmi bevezetője megmutatja az identitás és az akkulturáció témáját tárgyaló klasszikus és legújabb irodalmakat, de az egyes kutatási fejezetekben az adott kutatáshoz kapcsolódó lényeges szakirodalmi háttér újra megjelenik, és minden egyes kutatás után az adott kutatás eredményeit a szerző visszaköti a szakirodalomba. Az egyes kutatásoknak jellemzően saját kérdésfeltevései, illetve hipotézisei vannak, mindazonáltal kiemelhetünk egy kutatások fölött átívelő közös kérdést: Megfér-e a több különböző (etnikai-kulturális) identitás az emberben a maga teljességében egymás mellett, vagy inkább úgy kell tekintenünk az identitásra, mint ami nullaösszegű alapon szerveződik. A dolgozat záró bekezdése ezzel a mondattal kezdődik: „Eredményeink összességében megerősítenek minket abban is, hogy az identitás legtöbbször nem nullaösszegű alapon szerveződik”. Véleményemben a következőkben vizsgálatról vizsgálatra haladva fogalmazom meg észrevételeimet, és esetenként a fenti sommás tanulságot bizonyos fokig vitató benyomásaimat. Azzal teljes mértékben egyetértek, hogy az identitásszerveződés „nullaösszegűsége” kulcsfontosságú eleme a tematikának. Megítélésem szerint azonban bizonyos körülmények között ez a szerveződés inkább nullaösszegű, más körülmények között pedig nem az. Fontos kutatási feladat azonosítani ezeket a „bizonyos” körülményeket és „más” körülményeket.

Az első vizsgálat tehát a tartós kisebbségi státuszú serdülők identitáskonstrukcióit vizsgálta. Ahogyan azt említettem, ebből a vizsgálatból derül ki például, hogy a serdülők szerint a nemzeti identitásnak nem az állampolgárság, nem a „vér”, de a nyelv ismerete, és leginkább az az alapja, hogy ki minek érzi magát. Ugyanebből a vizsgálatból derül az is ki, (lásd 8. ábra), hogy a magyar és az etnikai identitás „összege” a német, a szlovák, a roma és a vietnámi válaszadók esetében rendre ugyanannyi pont körüli értékeket vesz fel. Az összetétel arányait tekintve eltérő módon: a németeknek erősebb a magyar identitása, a vietnámiaknak az etnikai, a szlovákoknak és romáknak pedig a két identitáselem között nincs jelentős különbség. Vagyis, mintha egyik elem ereje kiszorítaná a másikat.

A második vizsgálat a vietnámi származású serdülőkkel és szüleikkel végzett interjúk tapasztalataiba avat be gazdag részletezettséggel. A dolgozat egészen átívelő újszerű fogalomnak, a „transznacionális” identitásnak illusztratív példáját látjuk a vietnámiak ázsiai identitásában. A kultúraörzés tárgya körül feszülő családi dinamika, mely a vietnámi nyelvhasználat családtagok között való kizárólagos használatát illeti, (amit a szülők és az idősebb testvér melegen támogatnának, de a fiatalabb testvérek ennek sokszor ellenállnak), vagy a vietnámiak csoportján belül való párválasztást, az endogámiát illeti, itt újra kihívás elé állítja a „nem nullaösszegű” identitáskonstrukcióról való elgondolást. Egyértelműnek tűnik ugyanis, hogy a fiatalok által ápolt magyar kapcsolatokat, ha azok egy szintet túllépnek, a

szülők a vietnámi identitás fenyegetésének élik meg. E vietnámi származású fiatalokkal és szüleikkel készített interjúkból származó megfigyelések bemutatása kapcsán fölvetődik továbbá a kérdés, hogy vajon, ha a magyar és a vietnámi kultúrát konceptuálisan összevetnénk, milyen általánosan is érvényes tanulságok lennének megfogalmazhatóak? Egyáltalán, érdemes-e ilyen adatok kapcsán az általánosíthatóságról gondolkodni? Vajon ezek a családi tapasztalatok csak a magyarországi vietnámiak családjairól szólnak, esetleg Európában élő ázsiai családokról, vagy bármilyen bevándorló családról, származzon akárhonnan és éljen bárhol?

A harmadik – szintén interjú – vizsgálat a roma kulturális alkalmazkodási stratégiákról szolgáltat részlet gazdag áttekintést. Az interjúválaszok illusztrálják a tervezéssel kapcsolatos nehézségeiket, az iskoláztatás felemelkedést szolgáló útjában való szülői meggyőződöttséget, a szülők küzdelmét a gyerekekkel való valóságos tanári törődésért, a gyerekek kirekesztettség érzését, és különleges, jellemzően negatív, de legalább is a felemelkedésüket nem szolgáló szerepvállalásaikat. Egy dologról azonban nem győzött meg a dolgozat maradéktalanul: Arról, hogy amint az a vizsgálat felvezetőjében elhangzik, *integrációs* törekvésekről olvasunk. Ugyanis az iskola utáni délutáni tanodás foglalkozásokra járó roma gyerekek javarészt vidékről a fővárosba költözött szülők gyerekei. A nagycsaládok széthullottak, sőt, sokszor a nukleáris családban is az anya egyedül neveli a gyermekét. Ahogyan a dolgozathoz olvashatjuk „Sokak számára csak távoli emlék volt a sikeres családhoz tartozás”. A kérdések jellemzően nem a roma kultúra ápolásának gyakorlatára irányultak, vagy ha arra is irányultak, az ilyen kérdésekre adott válaszokból kevés van megjelenítve. Összességében nekem a bemutatottak alapján sokkal inkább tűnnek a bemutatott törekvések asszimilációs törekvéseknek, mint integrációsoknak. A tanoda aktivitásrepertoárjából a roma identitás erősítésére tett próbálkozások és a roma hagyományörzés nem tűnik ki (az olyan kezdeményezésekre gondolok, mint például a „Vietnámi nap” a vietnámi serdülők amúgy magyarul tanító középiskolájában).

A negyedik vizsgálat a tanárok és tanárjelöltek multikulturalizmusát, nemzeti identitását és a migráns személyekkel, valamint a migrációval kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta, bevonva a kérdőíves adatgyűjtés konstruktumai közé a vallásosságot és az etnikai diverzitással kapcsolatos tapasztalatokat is. Az útmodell fontos kapcsolatokat foglal rendszerbe, noha – ellentétben a záró vizsgálatban tesztelt útmodellekkel – ezúttal a tesztelt modell konceptuális felépítése nincs bemutatva. Elgondolkodtató, hogy az egymással erősen korreláló konstruktumok, amelyek között 0,7-es szintű korreláció volt, „kiérdemlik-e”, hogy önálló konstruktumként szerepeljenek az útmodellben. Mindazonáltal különösképpen ígéretes az a kapcsolat, ami az etnikai diverzitással kapcsolatos tapasztalatoknak a multikulturalizmus ideológiájával való pozitív összefüggésére mutat rá, és a nemzeti esszencializmussal való negatív összefüggésére. Ezek az összefüggések persze nem cáfolnak rá arra, amit a kontaktushipotézis alapján gondolnánk, de a kontaktushipotézis a tapasztalat és attitűd összefüggéséről szól, itt pedig a tapasztalat és attitűd között fontos közvetítő rajzolódik ki az ideológiák az ideológiák képében. Egyetértek a szerzővel, hogy további, ok-okozati következtetésekre feljogosító adatgyűjtések ezen a ponton fontos hozzájárulások lehetnek a kontaktus működésének megértéséhez. A vallásossággal kapcsolatban is egyetértek, hogy izgalmas új kérdéseket vetnek föl a kapott összefüggések. Én legérdekesebbnek azt a szálát látom, melyben

a vallásosság a nemzeti identitáson át csökkenti a kirekesztést és fokozza a multikulturális attitűdöket. A vallásosságnak a másik két kapcsolatát könnyebben magyarázhatónak tartom, nevezetesen, hogy kisebb fokú multikulturális ideológiával és nagyobb fokú nemzeti esszencializmussal jár együtt, és bármelyik úton is a nemkívánatos attitűdökhöz vezet a migráns személyekkel kapcsolatban. Meglátásom szerint a felvetett irány, vagyis McDaniel (2011) „keresztény nacionalizmus” fogalma nem visz közelebb ennek megértéséhez, ugyanis az a fogalom egy eléggé szűk tartományú, inkább csak amerikai kontextusban érvényes fogalom, amennyiben azt a hiedelmet ragadja meg, hogy „Isten üdvtörténetében az amerikaiaknak különös küldetése van” (amivel például az őslakók kipusztítását önn nyugtató módon meg lehet magyarázni). Tehát a fogalom eléggé fenntartott a hódítók feljogosítottság-érzet diktálta kegyetlenségére, amit persze transzformált módon akár alkalmazhatunk is a magyarokra („mint a keresztény Európa védőbástyáira a más vallású betolakodókkal szemben”), de ez a keresztény nacionalizmus megítélésem szerint egy másféle keresztény nacionalizmus. E vizsgálat kapcsán még magyarázatért kívánczik, hogy vajon miért érzik a tanítók fenyegetettebbnek magukat és miért ellenségesebbek? Vajon nem lehet, hogy a tanítók mintája valamilyen releváns más szempontban is különbözik a tanároktól?

A nemzetközi diákokkal való interjúk tapasztalatok bemutatása a dolgozat igen hangsúlyos része. Magyarországon tanuló külföldi, és külföldön tanuló magyar diákokkal történt több, mint száz interjú tanulságait olvashatjuk, az identitáskonstrukcióikról, a nyelvhasználattal kapcsolatos tapasztalataikról, az iskolai kihívásoknak való megfelelésről, a nemekhez való viszony különbségeiről, a külföldön folytatott tanulmányok előnyeiről, nehézségeiről. Az adatok elemzésének módszere a tematikus elemzés, mely abban az értelemben nagyon jól működött, hogy nagy témákban felvett nagy nézőpontokhoz, pozíciókhoz, példákat szolgáltatott. Ugyan sokszor találkoztunk azzal a gondolatfűzéssel, hogy „sokan gondolták így..., mások pedig máshogy gondolták...”, mégis, a bemutatott példák abban az értelemben önmagukért beszéltek, hogy ezek a tartalmak elhangzottak. Ezzel előkészítették a kérdőíves vizsgálat megfelelő kérdéseinek a megfogalmazását, másrészt az olvasó a „nyers” adatok, a megfogalmazások olvasásakor maga is tehet megfigyeléseket. A következőkben a saját benyomásaimat osztom meg:

Először is, igen meglepett az a meghatározóan pozitív szemlélet, ami a bemutatott megfogalmazásokból szinte az élet minden területével kapcsolatban (a tanulással kapcsolatos bonyodalmakat leszámítva) átsugárzott, különösképpen a Magyarországon tanuló nemzetközi diákok esetében. Az abban való meggyőződöttség, hogy a külföldön tanulás kibontakoztatja a személyiséget, önállóvá tesz, új perspektívákat nyit, és sorolhatnánk. Ami a mentális jóllétet (a pszichológiai adaptációt) illeti, igen kevés panasz jelenik meg. Ez azért meglepő, mert sok kérdőíves kutatásból ezzel ellentétben azt tudjuk, hogy a külföldi tanulmányok folytatása igen stresszes, különösen veszélyeztetettek, például ami az öngyilkosságot illeti. Vagy sokan meghíznak a külföldi tartózkodásuk alatt, csak hogy néhány problémát említsünk. Hol maradhatnak vajon az interjúkból ezek a tartalmak? Nem lehet vajon, hogy az interjúbeli énprezentációs készítés, esetleg az interjúzó vélt vagy valós elvárásaival együtt, olyan irányba terelte a válaszadást, hogy már közben önigazoló módon maguk is elhitték, hogy szinte csakis

jó oldala van a nemzetközi diáklétnek? A tanulási adaptációt illető kérdésekre adott válaszokban az adminisztráció nehézkességét, a tananyag hozzáférhetetlenségét, a tanárok megértésében tapasztalt nehézségeket persze nem tagadják (ezekben a kudarcokban ők nyilvánvalóan nem hibásak, itt énvédelemre kisebb szükségük van). Ezekhez a nehézségekhez képest – az elérhető árú diploma mellett – kell, hogy valami kiegyenlítse, sőt, pozitívba fordítsa a mérlegüket, amit a multikulturális tapasztalatban találnak meg. A tematikus elemzés hozamából persze annak lehetősége, hogy esetleg torzított válaszokat adtak, semmit nem von le, hiszen azért a sok-sok interjúból mégis akadtak olyanok, akik a (nem tanulással kapcsolatos) nehézségeiket említették, de a megszólalások összességében vett pozitivitásának értelmezésénél érdemes lehet számolni a fentiekben részletezett torzítási lehetőséggel. A kérdés önkéntelen pozitív irányba húzó lehetőségéről való benyomásomat többek közt az keltette, hogy az előnyökről és nehézségekről szóló szakaszban a bemutatott kérdések szerint nem a nehézségek voltak lekérdezve, hanem a „kihívások”. A „kihívás” pedig a mai köznapi (és pszichológiai) értelemben inkább egy pozitív konnotációjú fogalom.

Egy másik megfigyelésem azzal volt kapcsolatos, hogy míg a Magyarországon tanuló külföldi diákoknál nagyon sokszor megjelent az, hogy távol az otthoniaktól kristályosodott ki nekik igazán, mit jelent például iráninak lenni, vagy ecuadorinak lenni, vajon a magyar diákok, akik külföldi tanulmányokat folytattak, miért nem mondtak hasonlót, és miért olvashatjuk olyan sokszor azt, hogy „nekem ez a dolog, hogy magyar vagyok, eddig sem volt fontos”. Vajon azért, mert kisebb a kulturális távolságuk a tanulás helyszínének kultúrájától, vagy azért, mert az individualistább kultúrákban eleve nem olyan fontos a nemzeti, és bármilyen csoportidentitás, vagy azért, mert a multikulturális ideológiát osztó magyaroknak „kiszorul” a magyarságnak való hely az identitásukból? Netán azért, mert a top egyetemek oktatási színvonala önmagában jól magyarázza, miért tanulnak külföldön, és nincs késztetésük arra, hogy azt gondolják, hogy a külföldi tanulmány még a magyarságukat is erősíti?

Igazán izgalmas volt mindaz, amit –talán semlegesen így lehetne fogalmazni – a férfiaknak a nőkkel szemben való előzékeny viselkedéséről (pl. előre engedni az ajtónál) olvashattunk. A kínaiak „úriemberes” követendő példát látnak benne, az irániak „gyenge utánzatát” annak a figyelemnek, amit náluk a férfiak a nőknek a (feleségi) kötelezettségeikért való kárpótlásként nyújtanak, a norvégok „szexizmust”. Ha belegondolunk abba, hogy ezeket a különböző olvasatokat, és ez csak egyetlen példa, egymással is átbeszéljük, a nemzetközi diákság kulturálisan egy valóban hihetetlenül gazdagító tapasztalat, ehhez kétség nem fér. Érdekes lenne nyomába eredni annak, vajon a kínai diákok jellemzően miért a maguk saját kulturális közegében maradnak. Nem lehet, hogy ők vannak a legtöbben, és van egy olyan hatás, hogy ha egy tanulócsoportban többen is vannak a saját kultúrámból, akkor kényelmes (pl. kényelmes nyelvi) partnerekként az ő társaságukat keressük? Esetleg nem lehet, hogy az angolt kevésbé tudják alkalmazni a laza társas kapcsolatokban? Nekik van-e pán-kulturális ázsiai identitásuk? Van-e „nemzetközi-diák” identitásuk?

Az utolsó vizsgálatban került sor a kutatássorozat összegző munkamodelljének tesztelésére, mely a disztális változók (kulturális intelligencia, akkulturációs stressz, szociális támogatottság, nemzeti identitás, magyar sztereotípiák) és az adaptációs változók (szociokulturális,

pszichológiai, akadémiai) között mediáló változókat feltételezett (akkulturális orientációk és a kognitív kiértékelés). Az akkulturációs orientációk tekintetében az otthoni és a nemzetközi orientáció közvetítését sikerült kimutatni. A kettő negatív kapcsolatban volt egymással, és az otthoni orientáció bizonyos tekintetben hátrányosan befolyásolta az adaptációt, a nemzetközi pedig – igaz, más tekintetben – előnyösen befolyásolta azt. Megítélésem szerint ebből a mintázatból is inkább egy „nullaösszegő” identitás szerveződés olvasható ki, mint az ellenkezője. A migrációval kapcsolatos irodalomból jól ismert, a dolgozat is annak nevezi, hogy a származási országban élőkkel folytatott kapcsolatok inkább segítik az adaptációt. Azt, hogy itt az otthoni orientációnak az adaptációval való kapcsolata negatívnak bizonyult, vajon nem magyarázhatja-e az, hogy az orientációs kérdések inkább szükségletet mértek föl, nem a szükséglet kielégítettségét, nem a kapcsolatokat? A másik tényező, a kognitív kiértékelés (nehézség és nyereség) közvetítő szerepével kapcsolatos feltételezések teljesültek.

Összességében Nguyen Luu Lan Anh dolgozatát az identitás és az akkulturáció szociálpszichológiai aspektusairól egy szervesen építkező kutatássorozat gazdag dokumentációjának tartom, mely a kultúrák érintkezésekor jelentkező, az identitással és a kulturális adaptációval kapcsolatos problémák sokaságát érinti.

Igazolt tézisei közül új tudományos teljesítményként kiemelem, hogy rámutatott a nemzeti identitás konstrukcionista természetére, a nemzetek fölötti identitáskonstruktumra, a bevándorló családokon belüli kulturális adaptációt érintő generációs konfliktusokra, a diverzitással kapcsolatos tapasztalatoknak a multikulturális ideológián keresztül a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdökre való hatására, a nemzetközi diákok adaptációja esetében az egyetemi környezetnek a fogadó kultúránál való sokkal nagyobb jelentőségére, és a kulturális orientációknak, valamint a kognitív kiértékeléseknek az adaptációt befolyásoló szerepére.

Kutatási eredményei gyakorlati szempontból is igen tanulságosak. Tekintettel a Magyarországon tanuló nagyszámú nemzetközi diákra, fontos lenne, hogy az őket fogadó intézmények, a velük kapcsolatban álló személyek ezeket megismerjék.

Nyilatkozom róla, hogy Nguyen Luu Lan Anh doktori művét hiteles adatokat tartalmazónak és nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Debrecen, 2020. február 22.

Molnárné Kovács Judit, PhD, e. docens

Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet